

ציורי ילדים – אבחון ראשוני

במאמרנו זה נעסוק באבחון ראשוני של "ציורי ילדים" ככלי ביטוי חזותי לתחושותיהם, חשיבתם, רגשותיהם וכו'. אין הכוונה לעסוק בניתוח מעמיק של ציור הילד ומשמעויות פסיכודיאגנוסטיות מרחיקות הגלומות בו. כוונתי היא לתת למורים אפשרות להכיר כלי אבחוני ראשוני, שאינו מחייב עריכת טסטים כל שהם. החומר המאובחן הינו חומר לימוד נפוץ, ואין צורך להכין את התלמיד לקראתו. הציורים שננתח להלן לקוחים משיעורי ציור חופשי, שיזמו מורים בכיתותיהם.

האבחון הפשוט שנציג כאן, את כולו או חלקו יכול לעשות כל מורה מנוסה המיטיב להכיר את נפש הילד. אם המורה אינו מתמצא בנושא, די אם ישכיל להבחין אם הציור או צורתו הוא חריג ויש מקום לפנות לאינסטאנציה מקצועית, לשאלה או לייעוץ מתאים. כמובן, טוב יעשו האחראים להכשרת המורים אם ישלבו בתכניות הלימודים של פרחי ההוראה, או בהשתלמויותיהם של מורים בפועל, את נושא הציור ככלי ביטוי של הילד.

אין כוונתי, שהמורה יאבחן, יטפל או יכוון את התלמיד, אלא יהיה בבחינת "פוקח עין", וישאיר את האבחון והטיפול המקצועיים לבעלי המקצוע בביה"ס או במערכת החינוך.

ציור א – ציור משפחה צבעוני

הילדה בת ה-9 גלית מציירת את משפחתה. טכניקת הציור אפיינית לציורי ילדים. הציירת "מעמידה" את המשפחה בפוזיציה של צילום משפחתי, שגם הציירת עצמה נמצאת בתוכו.

הציור מביע למעשה את תחושותיה והשקפת עולמה על משפחתה. מתוך התמונה נוכל להסיק כיצד הילדה "חשה" את משפחתה: יחסים בין הורים, בין הורים לילדים, בין אחים, בנים ובנות, שליטה ומנהיגות במשפחה.

אין ספק, שהמסר בציור הוא סובייקטיבי. אם נמצא בציור זה חשיבות להבנת התלמיד או מצב משפחתו, יהיה עלינו לבדוק מהו הרקע האובייקטיבי למצב המתואר (למרות שהראייה הסובייקטיבית של הציירת היא המשפיעה על התנהגותה, ללא זיקה למצב האובייקטיבי).

תיאור מצב: משפחת עצמוני: אב, אם, בת בכורה – חיה (בת 15), הציירת – גלית (בת 9), בן – ראובן (בן 13), תאומים – בן ובת (בני 4 חודשים).

אבחון

א) במשפחה – 4 תת-קבוצות

(1) הילדים – חיה, גלית, ראובן, יעקב – ניכר קשר ביניהם מתוך הצלבת ידיהם. כדאי לשים לב, שאין כאן שילוב ידיים – כף בתוך כף – במקובל, אלא הצלבת ידיים, קשר אבל לא שילוב.

(2) האב – ללא קשר ידני לדמות אחרת.

(3) האם – ללא קשר ידני לדמות אחרת.

(4) התאומה, אסתר (שכביכול לא נמצא לה מקום בציור) – היה ניסיון לציירה בין האב לאם, לאחר מכן נעשו שני ניסיונות לציירה בקצה השמאלי של הדף (לפני הבכורה חיה), והציורים נמחקו.

* נקודות לחשיבה

(1) יחסי ההורים בינם לבין עצמם ובינם לבין ילדיהם.

(2) התאומה, המהווה איום על הציירת, לא נמצא לה מקום.

(3) היחסים בין האחים – קשר אבל לא שילוב.

ב) ההיררכיה המשפחתית

הציור וסדר הדמויות מימין לשמאל, החל מחיה הבכורה ועד לאם, משקפים היררכיה. היא באה לידי ביטוי לא רק בסדר הדמויות, אלא גם בגודלן היחסי ובשלמות הציור.

ניכר בציור הגודל ההולך ופוחת: בציורי המקורי גודלה של חיה הוא $10\frac{1}{2}$ ס"מ ושל האם $6\frac{1}{2}$ ס"מ.

פריטי הלבוש גם הם הולכים ופוחתים: הבכורה חיה מצוירת בפרטים רבים, כגון: שיער, סרט בשיער, כפות ידיים, חולצה פרחונית, תחתית, חצאית. הלבוש והפריטים הולכים ופוחתים, והאם אין לה אפילו שיער (וכמובן, לא סרט בשיער), ציור סכימתי של חצאית וחזה, ידיים ללא כפות, רמז לכפות רגליים, שאינן מתחברות לאיבר אחר. האב והאם מצוירים בצללים בלבד, קווי חוץ ללא כל תוכן. ייתכן שיש בכך רמז להיותם "שדופים". פניה של האם מעוותים לחלוטין; האף והפה אינם בתנוחה נורמאלית סימטרית.

★ נקודות לחשיבה

- 1) מדוע הבכורה ראשונה הן בשורה והן בפרטי. הציור הרבים?
- 2) מדוע האב והאם נמצאים בקצה השורה, על כל המשתמע מכך, ומדוע מראם כה שדוף?
- 3) מבחינה היררכית גלית הציירת מקומה אחרי ראובן בן ה-13, ולא לפניו. התשובה לשאלות אלו נמצאת, להערכתך, בממד הבא.

ג) הכוח והשליטה במשפחה

הנושאים האבחוניים שהעלינו בסעיף הקודם תקפים גם בסעיף זה.

★ נקודות לחשיבה:

- 1) כפות ידיה של הבכורה הינן כ"מקבולות". גם כפות ידיה של גלית ברורות, אם כי "עדינות" יותר.
 - 2) האם והאב חסרי כפות ידיים (נוסף להיותם בקצה השורה וקטנים יחסית).
 - 3) ראובן וחיה מצליבים ידיהם, וגלית עומדת מאחורי הידיים המוצלבות שלהם ומנסה לפתוח בידיה את השער הנעול שהם יצרו.
 - 4) התאומה אסתר אין לה מקום.
- הפתרון לשני ממדי הניתוח נעוץ בהבנה נכונה של הממד השלישי. להערכתך, יש בציור יותר מרמז **למאבק (לעתים אלים) על השליטה וההנהגה בבית**. לדעתה של הציירת גלית, במאבק ניצחה האחות הבכורה, וזאת בין השאר בעזרת כוחה. ההורים ויתרו על המאבק (ניסו להיאבק ונכשלו, ואפשר שאף לא ניסו), ובכל מקרה הם כיום בין הנשלטים.
- מאבק נוסף הינו מאבקה של גלית למעמד, היא אינה מוכנה להיות בצילו של ראובן בן ה-13, המהווה תחרות עבורה. יתרונו בולט, ולו בגלל גילו, והיא מנסה לפרוץ דרכה בין חיה ובין ראובן למרות קשר שיש ביניהם.
- מאבק נוסף שהיא מנהלת הוא על תשומת לב, וכאן היא מתחרה עם התאומה בת 4 החודשים, שמטבע הדברים היא "הכוכב העולה" בבית, והיא הממקדת את תשומת הלב של באי הבית והאורחים. הפתרון שמצאה גלית למאבק זה הוא מחיקתה של אסתר מן הציור והכרזתה ש"אין לה מקום בציור" (במשפחה).
- מהו המסר של התמונה למורה? ראשית, כמובן, בירור העובדות לאשורן. לאחריהן יש מקום להפנות את המשפחה כגוף אחד לייעוץ משפחתי, שיסייע להורים להחזיר לעצמם את מעמדם ולארגן את הבית מחדש, שלא על בסיס של כוח ותחרות שליטה, אלא על בסיס של שיתוף פעולה והבנה.**

ציור ב – ציור המתאבד

ציורו של תלמיד בכיתה ד' בעיפרון.

רקע לזמן הציור – במסגרת שיעור חופשי אפשרה המורה לתלמידים לצייר נושאים שונים כמוות נפשם. אחד הילדים צייר את ה"מתאבד", ולבקשת המורה הוסיף הסבר, והמורה רשמה אותו ליד הציור.

תיאור – הציור הוא רישום מדויק של אדם (רישום סכימתי ברמה נמוכה יחסית, לא צבעוני). האדם מחזיק בידיו שני אקדחים ויורה בעצמו. בתמונה ניכרים קווקווים המסמנים את מסלול הכדורים הנפלטים מהאקדחים או אולי דמעות של המתאבד.

★ נקודות לחשיבה

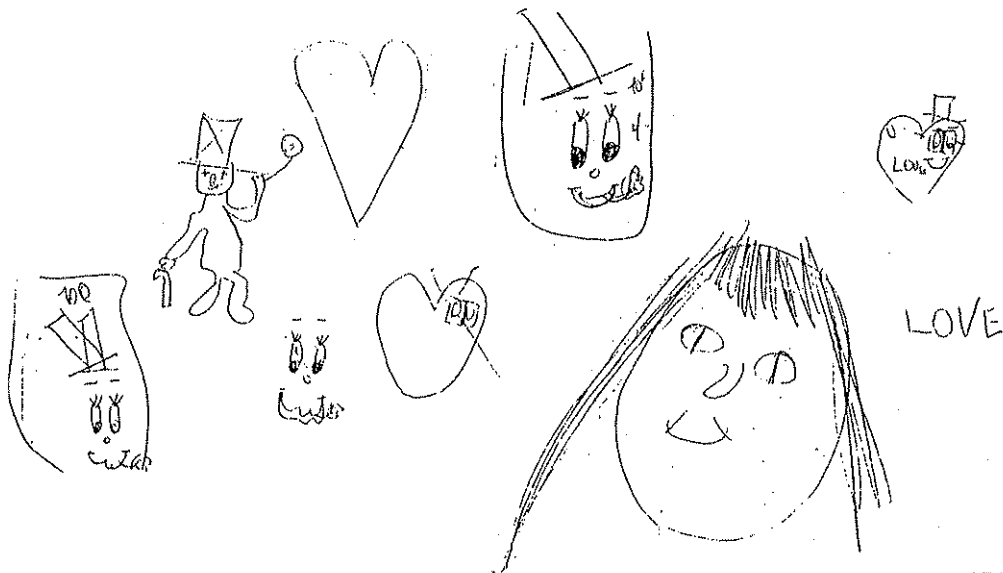
1) נושא המוות, ובייחוד מוות בהתאבדות אינו קרוב לילדים בכיתה ד' (גיל ממוצע 9). גם אם ילד מתעניין במוות הרי זה על רקע מוות פתאומי במשפחה או טראומה דומה שפקדה אותו או את סביבתו. במקרה שלפנינו אין זה מתאים לילד שלא עבר כל חוויה דומה.

נושא ההתאבדות אמור להיות רחוק עוד יותר מהילד ואילו במקרה שלפנינו ההתאבדות היא ברורה והחלטית (שני אקדחים ומסלולי כדורים).

2) ההסבר המילולי של הילד לציור – "אילו הייתי מורה..." יש בו, לכאורה, אירוניה, ולמעשה ייתכן, שיש כאן חיפוי ע"י הפעלת אירוניה, שהרי גם אילו היה הילד מסביר "אילו הייתי נגר הייתי מתאבד", גם אז מרכז הכובד של דבריו הינו נושא ההתאבדות, שאמור להיות רחוק מאוד מחייו, ממחשבותיו ומתחושותיו.

המסר למורה – להערכתנו, זהו מקרה ברור שבו גורמים מקצועיים חייבים לאבחן את הילד ולהחליט על המשך טיפול וסיוע.

בציור ג – ציור "אני"

נושא הציור, כפי שהמורה הגדירה בפני הילדים: "אני" (כיתה ו').
רקע: מקובל על ילדים, גילאי כיתות הביניים (ד-ו), לצייר נושא, ובציור משתלבים תת-נושאים שונים, כגון: בית, לידו נחל זורם, עץ פרי, ציפורים וכו'.
למתבונן ברור מיד, שיש נושא מרכזי, גם אם אינו ריאלי, לקוח מחיי המצייר.
תיאור הציור "אני": לפנינו ציור, שנרשם בדיו אדומה, ובו 9 אלמנטים ללא כל קשר ראשוני ביניהם.

★ נקודות לחשיבה

- 1) האם קיים נושא מרכזי בציור "אני"?
 - 2) האם יש קשר בין האלמנטים השונים בציור (שלא ברובד הראשוני), קשר בינם לבין עצמם ובינם לבין הנושא (סעיף 1)?
- פרשנות:** ננסה לאתר את הנושא בציור או את המוטיבים המשותפים לאלמנטים בתמונה. במרכז הציור מצוירות פנים של ילדה (שיער), ייתכן שזו "אני". מסביב לפני הילדה מפוזרים האלמנטים הנוספים, ונמנה אותם בכיוון השעון: למעלה-ימין המלה LOVE בתוך ציור לב, ובתוך הלב פנים צוחקות (נראה כמוקיון). כדאי לשים לב, שהצורה ה"גלית" של הלב מופיעה פעמים נוספות באלמנטים השונים המצוירים. בהמשך באה שוב הכתובת LOVE, ואחריה עוד ציור לב, ומתחתיו לב. ובשמאל דמות חלקית של פנים, עיני מוקיון ופה בצורה גלית כפולה (בדומה ללב). בצד שמאל למעלה מוקיון (כדאי לשים לב לצורת הפה), ומתחתיו פני מוקיון (צורת הפה), ובפינה השמאלית העליונה שוב פני מוקיון.
- המוטיבים המשותפים למעגל החיצוני שתיארנו הם: **אהבה וצחוק.**
- המסקנה** – הילדה שבתמונה עסוקה בחיפוש אחר שתי מטרות אלו, מחד – בת צחוק, שפירושה: תמיכה, הבנה, נחמדות וקבלה, ומאידך – תחושת אהבה קרי: הבנה, חמימות שייכות וכו'.
- בשיחה של מחנכת הכיתה עם אחות ביה"ס (המכירה את המשפחה מקרוב) התבררו הפרטים הבאים: הילדה היא הבת הצעירה להורים ששניהם בעלי קריירה ציבורית, המעמד הכלכלי איתן, הילדים מטופלים ע"י עובדת קבועה הנמצאת בבית. הילדה בכיתה מופנמת מאוד, אינה קושרת קשרים חברתיים, היא בבחינה "איבודד" בזרם החיים.
- הציור חושף ללא ספק, יותר מטפח מעולמה הפנימי של הילדה.
- לסיכום:** שלושת הציורים שהצגנו מלמדים, שניתן לאבחן ללא קושי ציורים חריגים של ילדים. האבחון אינו אמור להיות מעמיק, שלם ומקיף. כוונתו לספק לנו אינפורמציה, העשויה לסייע להבנת הילד או בהפנייתו לגורמים מקצועיים, שיסייעו לו או למשפחתו בתחומים המציקים לו.

ביבליוגרפיה

- ברוריה אונא, ילדים מציירים, תרבות וחינוך, תשכ"ו.
דן אמיתי, הוראת הציור בביה"ס, ספרית הפועלים, תשל"ז.
יהודה רימרמן, אדם, משפחה וקבוצה בציורי ילדים ונוער, גומא תשמ"ג.
יהודה רימרמן, הילד ניכר בציוריו, אוצר המורה תשל"ו.
מקס לישר, מבחן הצבעים, מודן תשל"ח.
ורה מאהלר, פסיכולוגיה, כרך ב, פרק 4, תרבות וחינוך תשכ"ג.